

3. *Stilisticheskii enciklopedicheskii slovar russkogoazyka* (2006), [Stylistic Encyclopaedia of Russian Language], Flinta, Moscow, Russia.
4. *Tolkovii slovar russkogoazyka* (2003), [Explanatory Dictionary of Russian Language], Astrel, Moscow, Russia.

УДК 811.161.2:81'367.622"10/12"

ТВОРЕННЯ ІМЕННИКІВ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ ОПРЕДМЕТНЕНОЇ ДІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ XI-XIII ст. (СУФІКСИ -ЬБА/-БА)

Коваль О.Ю., аспірант

Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна
lenakoval177@yandex.ua

У текстах давньої руськоукраїнської мови XI-XIII століть зафіксовано іменники зі значенням предметної дії із суфіксом **-б(а)**, виникнення якого сягає ще праіндоєвропейської доби. Формант **-ба** в праслов'янській мові приєднався до основи на **-ь (< -ĭ-)**, унаслідок чого виформувався суфікс **-ьба**, за допомогою якого творилися абстрактні іменники. Згадані деривати походили здебільшого від безпрефіксних дієслів, але вряди-годи трапляються відіменні похідні. У статті розглянуто девербативи зі значенням предметної дії як у праслов'янській, так і в давньоруськоукраїнській період. Виявлено деривати, що вказують на активну дію в аспекті перебігу, стану, особливостей поведінки людини, характеру стосунків між людьми та результат дії в праслов'янській мові, показано долю цих лексико-словотвірних типів девербативів в українській мові XI-XIII століть.

Ключові слова: абстрактні іменники, девербативи, деривати, предметна дія, лексико-словотвірні групи, формант, праслов'янська мова, давньоруськоукраїнська.

ОБРАЗОВАНИЕ ИМЕН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ СО ЗНАЧЕНИЕМ ОПРЕДЕМЕЧЕННОГО ДЕЙСТВИЯ В УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ XI-XIII вв. (СУФФИКСЫ -ЬБА/-БА)

Коваль Е.Ю., аспирант

Запорожский национальный университет, ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина

В текстах древнерусскоукраинского языка XI-XIII вв. зафиксированы существительные со значением предметного действия с суффиксом **-б(а)**, возникновение которого достигает еще праиндоєвропейской эпохи. Формант **-ба** в праславянском языке присоединился к основе на **-ь (< -ĭ-)**, в результате чего сформировался суффикс **-ьба**, который образовывал отвлеченные существительные. Упомянутые дериваты образовывались от бесприставочных глаголов, но изредка встречаются отыменные производные. В статье рассмотрено девербативы со значением предметного действия как в праславянский, так и в древнерусскоукраинский период. Виявлено дериваты, которые указывали на активное действие в аспекте процесса, состояния, особенностей поведения людей, характер отношений между людьми, результат действия в праславянском языке. Показано судьбу этих лексико-словообразовательных типов девербативов в древнерусскоукраинском языке XI-XIII вв.

Ключевые слова: отвлеченные существительные, девербативы, дериваты, предметное действие, лексико-словообразовательные группы, формант, праславянский язык, древнерусскоукраинский.

FORMATION OF NOUNS WHICH MEAN OBJECTIFIED ACTION IN THE UKRAINIAN LANGUAGE IN THE XI- XIII CENTURIES (SUFFIXES -ЬБА/-BA)

Koval E.Y., postgraduate

Zaporizhzhya National University, Zhukovskyy Str., 66, Zaporizhzhya, Ukraine

Verbal nouns of objectified action with suffix **-б(а)** recorded in the texts of the old Russian-Ukrainian language in the XI – XIII centuries. This suffix has its origin from the Proto-Indo-European period. The suffix **-ба** was added to the basis ended on **-ь (<ĭ)** in the Old Slavonic language. As a result, it was the formation

of suffix **-ьба**, which forms abstract nouns. These derivatives were formed from the verbs without any prefixes, but occasionally you can find a lexical group of nouns.

The author examines verbal nouns of objectified action not only in the Old Slavonic language, but in the old Russian-Ukrainian language too. The history of suffix and its effectiveness in different language periods is described in the article.

The suffix **-ба** was quite productive in the Old Slavonic period. Thus, it helped to identify verbal nouns that indicated different activities. A considerable part of verbal nouns was transferred to the Ukrainian language. These nouns were found in the old books of XI – XIII centuries and indicated different types of man activity.

Verbal nouns in the Old Slavic period indicated not only the behavior of people, but also their relationship and state. Derivatives of this lexical group were found in the texts of the old Russian-Ukrainian language.

There are a lot of words in both languages which indicate the result of an action.

Investigated material gives an opportunity to assert that the suffix **-ьба/ -ба** took place in the formation of objectified action in different periods. It means that the evolution of this lexical group was rather long. The suffix was unproductive in the old Russian-Ukrainian language in the XI-XIII centuries. Thus, it remains not efficient in the contemporary Ukrainian language.

Key words: abstract nouns; deverbatives; derivatives; objectified action; lexical groups; suffix; affix; the Old Slavic (Slavonic) language; the old Russian-Ukrainian language.

Серед абстрактних іменників, що позначають дію, стан, у текстах давньої руськоукраїнської мови фіксується група слів із суфіксом **-б(а)**. Цей морф належить до тих формантів, виникнення яких сягає ще праіндоевропейської доби [1, с. 131; 3, с. 52]. Окремі зауваження щодо походження згаданого форманта та іменників із цим суфіксом можна знайти в працях Ж.Ж. Варбот, А. Мейе, А.М. Селищева.

Суфікс **«-ба»** приєднався в праслов'янській мові до основи на **-ь (< -ї-)**, наприклад, *татъба* «злодійство» від *татъ* «злодій», *борьба* похідне від *борь* «борьба» тощо. Звідти був вилучений поширений суфікс **-ьба**, який творив *nomina abstracta*, похідні від імен...» [4, с. 286]. Ця первинна підстава дала «відхилення від курсу»: абстрактні девербативи, утворені за допомогою форманта **-ьба**, піддалися вторинній мотивації: **bornьba* «захист» < **borniti* «захищати»; **božьba* «закляття» < **božiti* «заклинати»; **družьba* «дружба» < **družiti* «дружити»; **gŏdьba* «гра на музичному інструменті» < **gŏdŏ*, *gŏsti* «грати на інструменті»; **rězьba* «різання» < **rězati* «різати» [6, с. 61].

А.М. Селищев, С.П. Обнорський вважають іменники з формантом **-ьба** віддієслівними утвореннями. Ж.Ж. Варбот відносить формант **-ьба** до «вторинних» суфіксів. Вона вважає, що імена з **-ьба** подвійного походження. Деякі іменники з суфіксом **-ьба** мають відповідність серед кореневих імен і, можливо, є відіменними утвореннями: *тяжьба-тяжа*, *сьльба-сьль*, *сѣчба-сѣча*, *вѣсьба-вѣсь*. В інших випадках це віддієслівні утворення: *крадьба*, *борьба*, *мольба*, *просьба* [2, с. 80].

Мета дослідження полягає в тому, щоб розглянути динаміку дериваційної системи віддієслівних іменників предметної дії як у праслов'янській, так і в давньоруськоукраїнській період XI-XIII століть. Завдання дослідження – здійснити опис історії функціонування форманта **-ьба (> -ьба)** та його продуктивності в різні періоди формування мови, визначення складу лексико-словотвірних типів.

Словотвірний тип із суфіксом **-ьба** був досить продуктивним у праслов'янській період. Іменники творилися головно від безпрефіксних дієслів і вказували на *активну дію в аспекті перебігу*: **borьba* (ЭССЯ II 218) «боротьба» похідне ім'я дії від **borti* «боротися»; **dělитьba* (IV 234) «поділ (майна)» співвідносне з **děliti* «ділити»; **gonьba* (VII 27) «переслідування, полювання, біготня» (**goniti* «переслідувати»); **gordьba* (38) «будівництво» (первісна назва дії) **gorditi* «будувати»; **ходьба* (VIII 52) «ходіння» (**xoditi* «ходити»); **kosьba* (XI 180) «жосьба» похідне від **kositi*; **kradьba* (XII 85) «крадіжка», співвідносне з **krasti* «красти»; **курьба* (XIII 133) «паління» (**kuriti*

«палити»); **lěšьba* (XIV 177) «лікування» від **lěčiti* «лікувати»; **moltьba* (XIX 200) «молотьба», співвідносне з **moltiti* «молотити»; **myтьba* (XXI 85) «обмивання» (**myti* «митися») тощо.

Значна частина наведених праслов'янських дериватів перейшла до української мови, зокрема, у пам'ятках XI-XIII ст. зафіксовано похідні зі значенням *діяльності людини*, наприклад: *мольба* (1076 СДЯ V 20) «мольба, моління» від *молити*; *лѣчба* (XI Ср II 81) «лікування» (*лѣчити*); *єже не подобаѣть сих тѣжебѣ судити князю* (XI-XII УЯ 91) (*тягатися*) *и видѣ владыко молбу святыхъ* (XII ХождБогор 180) (*молити*); *тогда начаше пеци опрѣсноки на главахъ отъ солнца господеви на службу* (XII Беседа 138); *а мужь погубляетъ свое мужество татбою* (XII ДЗ 25) (*тать* «зłodийство», але, безперечно, позначає дію *красти* «крадіжка»), *рече Редеда ко Мьстиславу не вгужьемь са бьевѣ но борьбою* (1118/1377 ПВЛ 155) (*бороти*); *послав испытаи кождо их службу* (1118/1377 ПВЛ 107) (*служити*).

У праслов'янську добу трапляються девербативи на позначення *стану, особливостей поведінки людини, характеру стосунків між людьми*: **družba* (ЭССЯ V 135) «дружба», похідне від **družiti* «дружити»; **galьba* (VI 97) «ласка, балощі», співвідносне з **galiti* «ласкати, балувати»; **grozьba* (VII 143) «загроза, переляк» (**groziti* «погрожувати»); **karьba* (IX 154) «сварка, розлад» (**kariti* «сердити, лютити»); **modьba* (ЭССЯ XIX 94) «просьба, благання, прохання» від основи дієслова **modliti* «благати».

Деривати цього типу зафіксовані й у текстах XI-XIII століть: *дружбу приложихъ к тебѣ* (XII ПВИ 206) (*дружити*); *жалоба* (XII Ср I 841) «жаль» від *жалити* «жаліти» (на думку Ж.Ж. Варбот, іменник «жалоба» є не віддієслівним, а відіменним утворенням) [2, с. 84]; *куба* (XII-XIII СлРЯ VIII 111) «бурчання, сперечання» (*куяти* «зарозуміло сперечатися, бурчати»).

Серед реконструкцій праслов'янської мови маємо номени, що вказують на *результат дії*: **bozьba* (ЭССЯ II 228) «клятва ім'ям Бога» від **božiti* «божитися»; **cělьba* (III 181) «зцілення» (**cěliti* «зцілювати»); **godьba* (VI 192) «угода», похідне від **goditi* «домовитися, укласти угоду»; **kudьba* (XII 84) «наклеп, огода», співвідносне з **kuditi* «лихословити, ганити»; **hornьba* (VIII 79) «зберігання, поховання» від **horniti* «зберігати, охороняти, закопувати в землю»; **obtōzьba* (XXX 199) «звинувачення, скарга» (**obtōžiti* «звинуватити, подати скаргу»); **obžеньba* (XXXI 239) «одруження» (**obžēniti* «одружити»).

Деривати зі значенням *результату дії* виявлені й у пам'ятках давньоруськоукраїнської мови: *женитба всякому челоуѣку печал* (XII ДЗ 47) (*женити*); *ѣстраба* (Ср III 1283) «зцілення» від *ѣстрабити* «зцілити».

Іменники, утворені за допомогою розгляданого форманта, можуть мати вторинне предметне значення: *служба* – «челядь»: *На обѣдѣ же служба бѣ многа* (СбТр XII Ср 429); *татьба* «покража, крадене»: *Аже боудеть, рече, татьба велика, а не оуложать ихъ отаи* (Вопр. Кир.83. Ср 927).

Отже, обстежений матеріал дає підстави стверджувати, що суфікс *-ьба/ -ба* брав участь у творенні опредметнених назв дії в праслов'янську добу. Розглядані лексеми трапляються і в давній руськоукраїнській мові XI-XIII століть, що свідчить про тяглість процесу розвитку словотвірної системи віддієслівних іменників опредметненої дії у взаємозв'язках її давніх і ближчих етапів розвитку. Цей формант не виявляв значної продуктивності в пам'ятках XI-XIII століть, очевидно, не витримавши конкуренції з іншими суфіксами в цей період. У сучасній українській мові він залишається малопродуктивним типом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бевзенко С. П. Исторична морфологія української мови (нариси із словозміни та словотвору) / С. П. Бевзенко. — Ужгород : Закарпатське обласне вид-во, 1960. — 416 с.
2. Варбот Ж. Ж. Древнерусское именное словообразование: ретроспективная формальная характеристика / Ж. Ж. Варбот. — М. : Наука, 1969. — 229 с.
3. Мартынов В. В. Праславянская и балто-славянская деривация имен / В. В. Мартынов. — Минск : Наука и техника, 1973. — 59 с.
4. Мейе А. Общеславянский язык / А. Мейе. — М., 1951. — 286 с.
5. Словотвір сучасної української літературної мови. — К. : Наукова думка, 1979. — 405 с.
6. Sławski F. Zarys słowotworstwa prasłowian'skiego // Słownik prasłowian'ski. — Wrocław. Warszawa. Krakow. Gdan'sk. — Т. 1–3. — 1974–1979.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- Беседа** Беседа трех святителей // Памятники литературы древней Руси : XII век. / вступит. статья Д. С. Лихачева ; сост. и общая редакция А. А. Дмитриева и Д. С. Лихачева. — М., 1980. — С. 136–147.
- ДЗ** Слово Даниила Заточника по редакциям XII и XIII вв. и их переделкам / подгот. к печати Н. Н. Зарубин. — Л. : Изд-во АН СССР, 1932. — 166 с.
- ПВИ** Повесть о Варлааме и Иосаафе // Памятники литературы древней Руси : XII век / вступит. статья Д. С. Лихачева ; сост. и общая редакция А. А. Дмитриева и Д. С. Лихачева. — М., 1980. — С. 198–225.
- ПВЛ** Повість временних літ за Лаврентіївським списком // Полное собрание русских Летописей. Т. 1 : Лаврентьевская и Суздальская летописи по академическому списку. — М. : Изд-во Восточной литературы, 1962. — С. 1–286.
- СДЯ** Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.) / [гл. ред. Р.И. Аванесов]. М. : Русский язык, 1988 – 2008. — Т. 1–7.
- СлРЯ** Словарь русского языка XI–XVII вв. — М. : Наука, 1975. — 2008. — Вып. 1–28.
- Ср** Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка / И. И. Срезневский. — СПб, 1843–1912. — Т. 1–3.
- УВ** Устав князя Володимира Святославовича // Древнерусские княжеские уставы XI–XV вв. / Изд. подгот. Я. Н. Шилов. — М. : Наука, 1976. — С. 22–24.
- УЯ** Устав князя Ярослава // Древнерусские княжеские уставы XI–XV вв. / Изд. подгот. Я. Н. Шапов. — М. : Наука, 1976. — 270 с.
- ХождБогор** Хождение Богородицы по мукам // Памятники литературы Древней Руси. XII век / Вступит. статья Д. С. Лихачева ; Сост. и общая редакция А.А. Дмитриева и Д. С. Лихачева. — М. : Художественная литература, 1980. — С. 166–183.
- ХД** Житие и хождение Даниила Русьския земли игумена // Памятники литературы Древней Руси : XII век / вступит. статья Д. С. Лихачева ; сост. и общая редакция А. А. Дмитриева и Д. С. Лихачева. — М., 1980. — С. 198–225.
- ЭССЯ** Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд / Под ред. О.Н. Трубачева. Вып. 1–33. — М. : Наука, 1974–2007.

REFERENCES

1. Bevzenko, S. P. Istorychna morfologija ukrai'ns'koi' movy (narys iz slovozmyny ta slovotvoru) / S.P. Bevzenko. — Uzhgorod : Zakarpats'ke oblasne vyd-vo, 1960. — 416 p.
2. Varbot, Zh. Zh. Drevnerusskoe ymennoe slovoobrazovanye : retrospektyvnaja formal'naja harakterystyka / Zh. Zh. Varbot. — M. : Nauka, 1969. — 229 p.
3. Martynov, V. V. Praslavjanskaja i balto-slavjanskaja derivacija imen / V. V. Martynov. — Minsk : Nauka i tehnika, 1973. — 59 p.
4. Meje, A. Obshheslavjanskij jazyk / A. Meje. — M., 1951, 286 p.
5. Slovtvir suchasnoi' ukrai'ns'koi' literaturnoi' movy. — K. : Naukova dumka, 1979. — 405 p.
6. Sławski, F. Zarys słowotworstwa prasłowian'skiego // Słownik prasłowian'ski. — Wrocław. Warszawa. Krakow. Gdańsk. — T. 1–3. — 1974 – 1979.

NOTATIONS

- Beseda treh svjatitelej** // Pamjatniki literatury drevnej Rusi : XII vek. / vstupit. stat'ja D.S. Lihacheva; sost. I obshhaja redakcija A.A. Dmitrieva i D.S. Lihacheva. — M., 1980. — P. 136–147.
- Slovo Daniila Zatochnika** po redakcijam XII i XIII vv. i ih peredelkam / podgot. k pečati N.N. Zarubin. — L. : Izd-vo AN SSSR, 1932. — 166 p.
- Povest' o Varlaame i Iosaafe** // Pamjatniki literatury drevnej Rusi : XII vek / vstupit. stat'ja D.S. Lihacheva; sost. i obshhaja redakcija A.A. Dmitrieva i D.S. Lihacheva. — M., 1980. — P. 198–225.
- Povist' vremennih lit za Lavrentiïvs'kim spiskom** // Polnoe sobranie russkikh Letopisej. T. 1 : Lavrent'evskaja i Suzdal'skaja letopisi po akademicheskomu spisku. — M. : Izd-vo Vostochnoj literatury, 1962. — P. 1–286.
- Slovar' drevnerusskogo jazika (XI–XIV vv.)** / [gl. red. R.I. Avanesov]. M. : Russkij jazyk, – 1988–2008. — T. 1–7.
- Slovar' rus'kogo jazyka XI–XVII vv.** — M. : Nauka, 1975. — 2008. — Vyp. 1–28.
- Sreznevskij I.I. Materialy dlja slovarja drevnerusskogo jazyka** / I.I. Sreznevskij. — SPb, 1843–1912. — T. 1–3.
- Ustav knjazja Volodimira Svjatoslavovicha** // Drevnerusskie knjazheskie ustavy XI–XV vv. Izd. podgot. Ja.N. Shilov. — M. : Nauka, 1976. — P. 22–24.
- Ustav knjazja Jaroslava** // Drevnerusskie knjazheskie ustavy XI–XV vv. / Izd. podgot. Ja.N. Shhapov. — M. : Nauka, 1976. — 270 p.
- Hozhdenie Bogorodicy po mukam** // Pamjatniki literatury Drevnej Rusi. XII vek / Vstupit. stat'ja D.S. Lihacheva; Sost. i obshhaja redakcija A.A. Dmitrieva i D.S. Lihacheva. — M. : Hudozhestvennaja literatura, 1980. — P. 166–183.
- Zhitie i hozhdenie Daniila Rus'skyja zemli igumena** // Pamjatniki literatury Drevnej Rusi : XII vek / vstupit. stat'ja D,S, Lihacheva; sost. i obshhaja redakcija A. A. Dmitrieva i D.S. Lihacheva. — M., 1980. — P. 198–225.
- Jetimologicheskij slovar' slavjanskikh jazikov: Praslavjanskij leksicheskij fond** / Pod red. O. N. Trubacheva. Vyp. 1–33. — M. : Nauka, 1974 – 2007.

УДК 811.133.1:811.112.2:81373.7

КОНЦЕПТЫ BROT И PAIN (ХЛЕБ) В НЕМЕЦКОЙ И ФРАНЦУЗСКОЙ ЯЗЫКОВЫХ КАРТИНАХ МИРА

Мамедова А.И., к.филол.н., доцент, Павлюк Е.О., к.филол.н., доцент

Запорожский национальный университет, ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина

allmamed@rambler.ru; helen.pavlyuk@gmail.com

В статье анализируется фразеологическое представление концептов **BROT** и **PAIN** (**ХЛЕБ**) в немецкой и французской языковых картинах мира, а также дается их сопоставительная характеристика. В рамках антропоцентрической парадигмы в языковой картине мира эти концепты представлены названиями состояний и действий человека, моральных и физических качеств, черт внешности человека, наименованиями межличностных отношений. Эти ключевые концепты отражают культурно-национальную специфику немецкого и французского языков.

Ключевые слова: языковая картина мира, концепт, фразеологизм, антропоцентрическая парадигма, метафора.